

Монографія про методологічні проблеми фольклористики

Дмитренко М. Українська фольклористика: проблеми методології. – К.: Паливода А. В., 2014. – 364 с.

У сучасній гуманітаристиці щороку збільшується кількість праць методологічного характеру. Це стосується історичних, філологічних та інших наук. Монографія Миколи Дмитренка “Українська фольклористика: проблеми методології” також дає своєрідний імпульс для поживлення теоретичних студій. У ній автор зосередив увагу на таких основоположних поняттях фольклористики: дефініції терміну “фольклор”, категорії жанру та таких актуальних проблемах, як “фольклор та ідеал”, “фольклор і менталітет”. Чимало місця присвячено науковим проектам із фольклористики та фольклористичній критиці. Поява цієї принципово важливої праці зумовлена потребою узагальнення здобутків попередників і сучасників, а також необхідністю уточнення, вироблення нової теоретико-методологічної бази досліджень фольклору. Ідеться передусім про перегляд поглядів на фундаментальні терміни й поняття, про природу фольклору, його специфіку, форми реалізації. Книга М. Дмитренка чітко структурована, містить ґрунтовний вступ і висновки, шість розділів, список використаних джерел та літератури (413), іменний покажчик.

У першому розділі “Фольклор як універсальна система” М. Дмитренко висвітлив такі проблеми: “Фольклор: фундаментальне поняття нематеріальної традиційної культури і науковий термін”; “Специфіка фольклору: ознаки, функції”. Критико-аналітичний огляд фольклористичних здобутків українських учених поставлено в контекст європейський і світовий, відтак маємо нагоду простежити змістове наповнення терміну “фольклор” від його появи (1846 р.) і до сьогодення в різних наукових традиціях: європейській (Англія, Франція, Німеччина, Польща, Литва та ін.), американській (США, Канада), російській та ін.

Еволюцію наукової думки в пізнанні феномену фольклору М. Дмитренко подав через коментування визначень, оцінки підручників, посібників українських учених, які, на думку автора, на жаль, іще не запропонували більш-менш присутніх дефініцій. Поділяємо тривогу М. Дмитренка із приводу позиції деяких науковців щодо традиційної творчої діяльності народу (народів) як такої, що відживає. Автор, зокрема, зазначає, що фольклор “як універсальна динамічна система... потребує інтенсивного пошуку відповідних методологічних підходів, а не регресивної концепції списання традиційної культури в архів історії”, що спостерігаємо в окремих учених – “адептів глобалізаційних процесів на прикладі витворення псевдонаукового поняття “постфольклор” (С. 16). Учений нагадує про концепцію безсмертя народної творчості, що належить геніальному українському філософові, мовознавцеві, літературознавцеві та фольклористові О. Потебні (1835–1891). Суть її полягає

в утвердженні тези про те, що фольклор “живе скрізь, щогодинно і щохвилино, де говорять і думають”; це творчість “повсюдна, безперервна”, пов’язана з мовною діяльністю, світоглядом. Американський дослідник А. Дандес наприкінці ХХ ст. підтвердив постулат О. Потебні: “Фольклор універсальний: був завжди і, мабуть, буде завжди”. Сучасний культуролог А. Каргін також вважає: кожна людина – носій фольклору. Саме тому М. Дмитренко переконаний: “префікс “пост-” застосовувати до поняття “фольклор”, як і до поняття “мова”, нема підстав” (С. 17).

Автор монографії критично поставився й до таких популярних у фольклористиці означень, як “класичний фольклор”, “новітній фольклор”, які, на його думку, фольклору не стосуються, бо “запозичені зі сфери характеристики професійної творчості (мистецтва і літератури)”. Слово “новітній” не містить суттєвих ознак, що ними можна було би характеризувати фольклор; але це не стосується таких понять, як “новітня історія”, “новітня література” (хоча й тут “новітній” – досить умовне поняття). Дослідник іронізує: “мовознавці (чи такі консервативні, чи такі мудрі?) поки що не застосовують поняття “новітня мова”... (С. 27-28).

Специфіку фольклору у книзі розглянуто крізь призму ознак і функцій. До основних ознак, на думку вченого, належать не лише усність, колективність, традиційність, варіантність, імпровізаційність, а й етнічна (національна) належність, родогенез, соціолокальність, безцензурність та ін. М. Дмитренко переконує, що ознаки, риси фольклору в переліку – явища не одного порядку чи рівня. “Вибудувати їх за послідовною важливістю складно, бо окремі з них – основоположні, першорядні, інші – підпорядковані чи такі, що доповнюють якусь істотну грань найважливіших, стосуються внутрішньої чи зовнішньої характеристики фольклорного явища, його активного функціонування чи пасивного стану, – наголошує дослідник. – Та й не всі ці ознаки властиві кожному жанру чи нежанровій фольклорній змістоформі” (С. 46).

У різні епохи фольклор, його видоформи, жанри набували різноманітних функцій. Без урахування аспекту функціональності суть фольклору збагнути практично неможливо. Функція чи поєднання декількох із (як правило) переважанням однієї чи (зрідка) паритетом двох чи трьох визначали тему, зміст і форму твору, способи його застосування. До основних функцій, що найповніше розкривають специфіку фольклору, на думку М. Дмитренка, належать: пізнавальна, утилітарно-практична, комунікативна (інформаційно-комунікативна), ідеологічна, консолідуєча, магічно-ритуальна, обрядова, регуляційна (або стабілізаційна), ідентифікаційна, естетична, навчальна (дидактична), виховна, етична, розважальна, прогностична та інші (С. 61). Відкритість, незавершеність переліку виправдана, бо деякі вчені виокремлюють ще й такі функції: соціально-побутова (К. Чистов), маніфестаційна, гедоністична, рекреаційна (А. Морозов) тощо.

Виходячи з багатьох спостережень, ознак, рис, що їх виявили та зафіксували попередники, із розуміння фольклору та його інтерпретацій у різних наукових традиціях, М. Дмитренко запропонував узагальнену дефініцію, хоч перед тим і навів категоричну заяву І. Франка про те, що правила та дефініції – “повна нісенітниця, а властиво недокладний опис одного якогось твору, або вираз поглядів на творчість в однім якимсь моменті історичнім і вже зовсім не надається до дефініції подібних творів других і з других часів”. Отже, фольклор – вияв народного світогляду як елемент суспільної свідомості, що реалізується в повсякденних мовленнєвих, словесно-музичних (пісенних, речитативних), ритуально-обрядових, ігрових, функціонально-змістових і жанрових формах, має відповідні функції (перелік див. вище), твориться й поширюється зазвичай у варіантах (виняток становлять деякі обрядові, паремійні зразки). Важливі ознаки фольклору: анонімність творення, колективність, традиційність (тяглість, стабільність), змінність (імпровізаційність, трансформація), безцензурність, ідеальність, консервація, актуалізація, мовна ідентичність, національна (етнічна) належність. Окремим групам зразків фольклору

властивий синкретизм (поєднання мовленнєвих, словесно-музичних, ігрових, танцювальних, мімічних та ін. елементів). Творцями, носіями-виконавцями фольклору є кожен представник людської спільноти, передусім обдарована особистість із феноменальною пам'яттю, здібностями оповідача, співака, знавця ритуально-обрядової сфери тощо. Зразки фольклору поширюються як певні знання, уявлення, фантастичні й реалістичні твори індивідуально та колективно (різною кількістю осіб – соло, дуєтом, тріо, ансамблем, гуртом). Для мовленнєвих, оповідних груп зразків фольклору властива лише індивідуальна форма поширення (паремії – прислів'я, приказки, загадки, прикмети та ін., казки, легенди, перекази, бувальщини, оповідання, анекдоти тощо). Словесно-музичні зразки поширюються і індивідуально, і колективно (С. 64-65).

Дефініція М. Дмитренка уточнює й доповнює деякі аспекти визначень попередників. Багато дослідників, наприклад, називають варіантність / багатоваріантність як чи не основну ознаку фольклору. Автор рецензованої праці слушно вважає, що не всім фольклорним творам властива варіантність.

Другий розділ монографії – “Фольклор: категорія жанру”. У сучасній фольклористиці ставлення до жанровості фольклору неоднозначне, превалює погляд, що категорія жанру більше властива літературній творчості та мистецтву з матеріальним (предметним) вираженням. На думку М. Дмитренка, багатовимірність поняття “жанр” створила чимало труднощів науковцям внаслідок застосування неадекватних методологічних підходів до розуміння специфіки фольклору як універсальної системи. Оглянувши визначення категорії жанру В. Проппа, Б. Путілова, В. Гусева, О. Дея, І. Березовського, С. Росовецького, В. Сокола та ін., автор утверджує органічну необхідність застосування цієї категорії у фольклористиці, але для глибшого розкриття її специфіки варто “окресловати повніше коло ознак” (С. 76).

Ідеальність та ідеалізація належать до цього “повнішого кола” – відтак окремий розділ присвячено цій проблемі. У фольклорі сфера ідеального – невідмінна умова, адже пізнання й відтворення дійсності відбувається шляхом десакралізації, перетворення божого на людське і навпаки: від буденного, реального, земного, людського до священного, трансцендентного, космічного. Ідеал людини у фольклорі формувався впродовж тривалого часу як своєрідний критерій прекрасного. Дійсність у фольклорних творах здебільшого міфологізована (опоетизована), героїзована, ліризована з метою наближення її до ідеалу. Учений відзначає, що фактор ідеалізації через фольклор, оформлення світогляду в систему традиційними засобами, належить до фундаментальних понять, що характеризують менталітет спільноти.

У четвертому розділі саме й розкрито проблему “фольклор і менталітет”. Вочевидь, сповідуючи оптимістичний світогляд, автор зосередився передусім на позитивних рисах менталітету українців – героїв фольклору, як-от: працьовитість, волелюбність, духовний аристократизм, демократизм, доброзичливість, талановитість, кмітливість та ін. М. Дмитренко вважає, що для українців основоположним в характеристиках людського ідеалу було й залишається гармонійне поєднання фізичної краси людини з багатим внутрішнім світом. Складником ідеальної парадигми з погляду української ментальності відтак стали такі риси: врода, сила, розум, вірність, чесність, правдивість і справедливість, доброта, задушевність, працьовитість, а також патріотизм, жертвовність тощо (С. 105-106). Свого часу властиву українцям “сонячну лагідність і жвавість, поєднану з журливістю” відзначав І. Франко у статті “Українці” (1906 р.). Підсумок розділу: категорія ментальності, відтворена у фольклорі, – досить стабільний і надійний компонент для всебічної характеристики людини та прогностичних візій її дій в умовах глобалізаційних викликів та міжетнічних конфліктів сьогодення.

Як завідувач відділу фольклористики академічної установи М. Дмитренко – керівник декількох принципово важливих для нашої науки проектів. Зокрема,

це історія української фольклористики; українські народні думи в 5-ти томах та українська фольклористична енциклопедія. Про принципи реалізації проєктів ідеться також водному розділі монографії. Цікаво, що до розділу ввійшли не лише методологічні основи, концепційні розробки проєктів, але й деякі конкретні матеріали як своєрідні приклади чи ілюстрації до теоретичних викладок. Так, у першому підрозділі подано студії: "Іван Франко та Олександр Потебня"; "Постать Василя Доманицького в історії української фольклористики"; "Внесок Олексі Воропая в українську фольклористику"; "Народознавець Роман Кирчів". У третьому підрозділі, крім мети, завдань, вимог і критеріїв написання статей до енциклопедії, вміщено два зразки – статті про О. Потебню та видатну виконавицю і носія фольклору Явдоху Зуїху.

Складний і неоднозначний шостий розділ рецензованої монографії. Її автор послідовно впродовж десятиліть застосовує термін "фольклористична критика". У книзі цей термін фактично набуває означення окремого наукового напрямку. М. Дмитренко пише: "До методологічно важливих аспектів наукового життя належить оцінка зробленого попередниками (історія галузі) чи сучасниками – критика. Питання про фольклористичну критику як окрему галузь діяльності у фольклористиці не ставилося, хоча інститут експертних оцінок, фахового рецензування, оглядів, популярних відгуків у фольклористиці існує майже протягом двох століть. [...] Фольклористична критика – це не тільки рецензії та відгуки на видання: монографії, збірки фольклору, підручники, посібники, але й оцінка рукописів, відгуки офіційних опонентів на дисертації, відгуки на автореферати, відгуки наукових керівників тощо" (С. 158).

М. Дмитренко часто виступає офіційним опонентом під час захистів докторських і кандидатських дисертацій, під його науковим керівництвом захищено низку кандидатських робіт, він – член двох спеціалізованих рад із захисту докторських дисертацій (в ІМФЕ НАН України та у Львівському національному університеті імені Івана Франка), а тому має чималий досвід методологічного вишколу й авторитет експерта. Саме тому матеріали розділу фольклористичної критики для багатьох дослідників – насамперед молодих – будуть досить-таки повчальними.

Отже, монографія М. Дмитренка "Українська фольклористика: проблеми методології" демонструє здатність автора до гострокритичного аналізу фольклорних явищ, містить багато нових спостережень та ідей. Скерована на розвиток і переосмислення відомого, рецензована книга стане добротним методологічним дороговказом для фольклористів.

Марія БОЧКО